

سائیں رفیق رانجھاتے بابا جی قصور مند
Sain Rafiq Ranjha and Baba Qasoor Mand

[Akbar Ali Ghazi](#)

Lecturer, Department of Punjabi, Graduate College, Daska, Sialkot.

KEYWORDS

Sufi Poet
 Research
 Poetic Contributions
 Poetry Collections
 Baba Qasoor Mand

DATES

Received 19-10-2021

Accepted 05-12-2021

Published 21-12-2021

QR CODE

ABSTRACT

This article covers the poetic and research services of Sufi poet Sain Muhammad Rafique Ranjha from Hamza Ghous Sialkot. He is a Punjabi "Sofi" poet and a compiler. In this article, I have already mentioned his own poetry collection and life. In his own book, he has used a dozen genres of poetry. This Sufi poet, who is experimenting with new and old genres, but "Rubai" is his favorite genre. The first book "Warasat-e- Faqr" by Sain Muhammad Rafique Ranja consists of 418 pages which has been composed. While the second book "Suchay Moti" is by the famous Punjabi poet of Gujarat Baba Ji Qasoor Mand which has 290 pages. It is published in 2017. Both books contain mystical poetry. Along with the books, brief information about the lives of the authors is also given.

DOI: <https://doi.org/10.54064/negotiations.v1i3.30>

سائیں رانجھا دا اصل ناں محمد رفیق اے۔ ایس لئی کجھ تھانواں اُتے ایہناں داناں سائیں محمد رفیق رانجھا وی لکھیا ملدا اے۔ 10 جنوری 1952ء نوں حمزہ غوث سیالکوٹ وچ فتح محمد رانجھا دے گھر پیدا ہوئے۔ ایہناں دارقبر پنڈول باہر سی۔ بعد وچ ایہناں اپنے رقبے وچ ڈیرہ بنالیا جہدے آل دوالے اجکل نواں حمزہ غوث آباد ہو چکیا اے۔ رانجھا ہوراں نے اک تھان اپنا پتہ انج لکھیا اے:

سیالکوٹ تھیں دکھن پاسے چڑھدے چائے چوک توں لہندے
 نواں حمزہ غوث دی نگری ایہتھے مسکین ہاں رہندے
 بوہڑی محلے آشیانہ میرالوکی رانجھے سانوں کہندے

نال پیار جو سجن آون سر متھے تے بہندے¹

ایس پنڈ داناں پیر حمزہ غوث دے نال اُتے رکھیا گیا اے جیہڑے کہ حضرت سلطان باھو دے پیر بھائی سن۔ اوہناں دادر بار ارج وی پرانے حمزہ غوث وچ موجود اے۔² سائیں راٹھارے اپنی مڈھلی دینی تعلیم مولوی عبدالطیف کوٹلی بادریاں والیاں کولوں حاصل کیتی۔ مڈل تک رسمی تعلیم مڈل سکول بیگو والا وچوں تے میٹرک 1968ء وچ گورنمنٹ پائلٹ سینڈری سکول سیالکوٹ توں حاصل کیتی۔ ایہناں نے ایف ایس سی انجینئرنگ دا سرٹیفیکیٹ جامعہ ملیہ کالج کراچی توں 1970ء وچ حاصل کیتا۔ سائیں راٹھارے دسویں توں بعد 1969ء وچ پاکستان مشین ٹول فیکٹری لاندی کراچی دے پہلے بیچ وچ بھرتی ہوئے۔ ایسے دوران ایہناں رات دی ڈیوٹی کر کے دن دے ٹائم پڑھ کے ایف ایس سی کیتی۔ پی ایم ٹی ایف اک بین الاقوامی ادارہ اے جسوں ترکی، ایران تے پاکستان نے رل کے RCD دے تحت قائم کیتا سی۔ ایہہ فوجی ہتھیار تے سامان بنان والا اک اہم ادارہ اے جہدے اتے 1971ء وچ انڈین ایئر فورس نے حملہ کیتا۔ اوس ویلے راٹھارے وی فیکٹری وچ کم کر رہے سن۔ ایہناں دے تن ساتھی شہید ہو گئے تے ایہناں نوں غازی دار تہہ ملیا۔ شہادت دی حسرت اے جے وی ایہناں دے سینے وچ جو ان اے۔ تن ساتھیوں دی شہادت تے اپنے بیچ جان دا ذکر کر دیاں ہویاں ایہناں دے لہجے وچ ارج وی اک جذباتی کیفیت پیدا ہو جاندی اے۔ ایس تبدیلی نوں محسوس کر کے جدوں میں ایہناں دے چہرے اُتے جھاتی مادی مینوں اک حسرت نظر آئی۔ ایہہ سارا کچھ میرے لئی حیران کر دین والا سی۔ مینوں رنج لگ رہیا سی جنج اوہ کسے بہت وڈھے گھاٹے دا ذکر کر رہے ہوں۔ ذاتی طور تے مینوں ایس گل نے بڑا متاثر کیتا۔

ایہناں نے دو سال فرانس وچ تے دو سال پاکستان سٹیٹل مل وچ وی کم کیتا۔ ایہناں اڈاک والا اُتے پہلے چوہدری فضل دین اینڈ سنز وچ کم کیتا تے فیر ڈاک والے اڈے اُتے چودہ سال اک ہوٹل چلایا۔ ایہناں دامنز شروع توں ای درویشانہ سی۔ اک واری ایہہ منگا پیر دے دربار تے حاضری لئی گئے تے او تھے اک تھلوچی درویش نال ملاقات ہوئی۔ اوہناں آکھیا جے تیرے گھر وچ خزانہ پیا ہو یا اے تے توں ایدھر اودھر بھج رہیا ایں۔ ایس نشاندہی اُتے ایہناں 1969ء وچ ای اپنے ماموں باؤ محمد شفیع چک منڈھار سیالکوٹ دے ہتھ اُتے بیعت کیتی۔ یاد رہے ایہ نشاندہی جتھے کیتی گئی سی اوہ مقام کراچی دے نیڑے تیرے دسیا جاندا اے۔ سائیں راٹھارے ہن اپنا سارا ویلا ڈیرے اُتے ای رہندے نیں۔ ایہناں دے تن پتر عرفان احمد راٹھارے، علی عمران راٹھارے، صدیق حسین راٹھارے نال ہندے نیں۔ سائیں راٹھارے روحانی علاج دے نال نال حکمت دے ذریعے لوکاں دی خدمت وچ مصروف نیں۔ میں ایہناں کولوں بابا جی قصور مند دی کتاب لین گیا ساں۔ جیہڑی ایہناں محمد شریف نمبر دار آف دھیدو والی ڈسکہ نال رل کے ترتیب دتی تے چھاپی سی۔ کتاب تے مل گئی پر ایہدے نال نال اک ہور خوشی وی چوہنگے وچ ہتھ آگئی۔ پتہ لگا جے سائیں راٹھارے خودی شاعر نیں۔ ذیل وچ پہلے ایہناں دی اپنی لکھی ہوئی کتاب دا ذکر کیتا گیا اے تے فیر ایہناں دی ترتیب دتی ہوئی کتاب دا ذکر کیتا جا رہیا اے۔

1- وراثت فقر، قلمی:

سائیں راٹھارے دے کلام اُتے مشتمل کتاب ”وراثت فقر“ جہدے کل 418 صفحے نیں، کمپوز ہوئی پئی اے۔ ایس مجلد مسودے دی کمپوزنگ عرفان احمد راٹھارے نے 2017ء وچ مکمل کر لئی سی۔ ایہد ابا قاعدہ مڈھ حمد، مناجات، نعت تے مناقب توں بنھیا گیا اے۔ سائیں ہوراں

1 سائیں راٹھارے، وراثت فقر (سیالکوٹ: قلمی نسخہ کمپوزنگ، 2017ء)، 158۔

2 سائیں راٹھارے نال ملاقات۔

باراں امام، ازواج مطہرات، حضور ﷺ دے صاحب زادے، صاحب زادیاں، بہتر شہیداں دے ناں، محبت اہل بیت، حضرت عنایت اللہ قادری تے چوداں خانوادے فقیراں دے ورگے عنوان قائم کر کے مناقب لکھے نیں۔ ایس توں وکھ ایہناں اللہ تعالیٰ دے نزنویں ناں، حضور صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے نزنویں ناں، سفر حج، باراں پیالے فقر دے، شجرہ نبوت، شجرہ حضرت نوشہ گنج بخش، غسل نیت، غریبی، کرکٹ، نشہ، فرقہ بندی، کالی چڑی، مچھلی اور گنڈویا، مور کی مستی تے ڈبل شاہ ورگے عنوان قائم کر کے اپنے خیال تے نظریے بیان کیتے نیں۔ اپنی ایس کتاب وچ شاعر موصوف نے رباعی، رباعی ڈیوڈی، سی حرفی، بند، مخمس، مسدس، ڈیوڑھ تے گیت نوں صنف دے طور تے ورتیااے۔ اک رباعی اپنے ناں سمیت پیش اے:

رباعی سوہنی دی

اک رات چناں دارنگ خونی اندھیری وگ دی پئی چو طرفدی سی

چڑھی کانگ چناں دی سی چیر کنڈھے ہر چیز نوں پئی غرقدی سی

آر سوہنی تے پار مہینوال بیٹھاتا عشق والی دو پاسہ کھڑکدی سی

عشق سوہنی دے صدقے سائیں رانجھا ارادے اپنے توں نہ جر کدی سی³

سائیں رانجھا ہوراں باقی پرچلت صنفاں دے نال نال کجھ گیت وی لکھے نیں۔ ایہناں وچوں اک گیت جیہڑا بیڑھ والے لمبڑاں دے منڈے

دی فرمائش اُتے لکھیا گیا سی دے کجھ بول پیش نیں:

لمبڑاں دامنڈانی کھہڑے میرے پئے گیا

دل نذرانہ دے کے دل میرا لے گیا

چوری چوری تگے نالے اشارے پیا کر دا

میریاں ماییاں توں ذراوی نہ ڈر دا

مست نگاہواں نل گل کوئی کہہ گیا

لمبڑاں دامنڈانی کھہڑے میرے پئے گیا

بار بار گلی وچ پھیرے پیا پوند اے

کدی چڑھے کوٹھے تے موڑاں تے کھلوندا اے⁴

ایس کتاب وچ 351 عنواناں دے تحت شاعر نے اپنے جذبات سانجھے کیتے نیں۔ اک سوال دے جواب وچ ایہناں دسیا جے ”میں کسے

کولوں شعر دافن سکھیاتے نیں پر باباجی قصور مند تے محمد شریف نمبر داردی لمی بیٹھک نے بڑا کجھ سکھن داموقع دتا۔ شعر لکھن دے حوالے نال میں

³سائیں رانجھا، وراثتِ ہجر (سیالکوٹ: قلمی نسخہ کمپوزنگ، 2017ء)، 333۔

⁴ایضاً، 303۔

کہواں گاجے باباجی قصور مندا می میرے استاد نیں⁵ میں اوہناں توں بڑا متاثر ساں۔ میرے کول اوہناں دا 1984ء توں آن جان سی۔ سیالکوٹ جدوں آندے سن میرے کول ضرور آندے سن۔ عام طور تے اوہ رام تلانی سیالکوٹ حافظ خورشید ہورال کول آندے ہندے سن، سنگت نال ہندی سی۔ میں ضرور حاضر ہند اسال۔ اوہناں دیاں گلاں مینوں بڑیاں چنگیاں لگدیاں سن۔ اوہناں دے مران توں بعد میں اوہناں دا کلام جمع کرنا شروع کیتا۔ ایس سلسلے وچ محمد شریف نمبر دار تے لالہ محمد اعظم نے خاص تعاون کیتا۔ اک جگہ تے سائیں ہورال کشمیر وچ ہند و قوم تے فوج ولوں ہون والے ظلم تے ستم دی گل رنج کیتی اے۔ اوہ لکھدے نیں:

آزادی منگناں تے کوئی ظلم نسین فیر کشمیر تھیں ہو تقصیر گئی اے
دنیا وچ سی اک ایہ حسین وادی بن جہدی ہن خونی تصویر گئی اے
نکلڑ اجنت دالو کی آکھدے نیں ہو دوزخ نال تعبیر گئی اے
جو یں ہیر سیلیاں وچ خوار ہو کے کچھے رانجھے دے ہو فقیر گئی اے
آزادی خاطر کشمیری عوام یارو ہو دنیا وچ ظہیر گئی اے⁶

2۔ سچے موتی کلام چوہدری عنایت علی وڑانج المعروف باباجی قصور مند:

باباجی قصور مند اک سچے، سچے تے بے باک شاعر سن۔ کسو کی ضلع گجرات دے رہن والے ایس شاعر دا اصل ناں چوہدری عنایت علی وڑانج تے اوہناں دے اباجی داناں میاں فتح علی وڑانج سی۔ قصور مند ہوری 1914ء دے ایڑگیڑ پیدا ہوئے⁸ تے 11 اگست 1991ء نوں فوت ہوئے۔ اوہناں دے کتبے اُتے وی ایہہ ای تاریخ لکھی ہوئی اے۔ اُنج جنم ورہے نال باباجی دے گدی نشین تے جو ائی چوہدری لیاقت علی وڑانج اتفاق نسین کر دے۔ اوہناں دے مطابق جدوں باباجی 1918ء وچ ایدھر آئے سن او دوں اوہناں دے نکلے بھر اوہو اسیانے سن، مطلب ایہہ جے باباجی چار سال دے نسین سن سگوں وڈے سن۔ اوہناں دے اباجی پڑھے لکھے بندے سن تے فارسی وچ لکھدے وی سن۔ لکھنؤ وچ رہندے سن تے او تھے پولیس وچ حوالدار سن۔ پچھلی عمر وچ گھروں غائب ہو گئے سن۔ بارال تیراں سال اجمیر شریف درگاہ تے رہے۔ 1933 توں 1935ء دے وچ کارفوت ہوئے۔ اوہ دس دے نیں جے چنگی طراں یاد تے نسین پر میری جاچے باباجی دے شناختی کارڈ اُتے جنم ورہا 1907ء لکھیا ہو یا سی، پر ایہہ اصل عمر نسین آکھی جا سکدی۔ اوہناں دی عمر بہتی سی۔ چوہدری لیاقت علی کوئی اوپرے نسین، اوہ قصور مند ہورال دے بھتیجے نیں تے اوہناں نوں تایا جی آکھدے نیں۔ ایہناں دے دادا جی احمد خان تے باباجی دے والد فتح علی اکو پیو دے پتر سن۔ لیاقت علی اجکل صادق آباد دے اک چک 199 بٹاپی وچ رہ رہے نیں۔ بہر حال راقم نے باباجی دا جنم ورہا اوہناں دے اوس انٹرویو وچوں اخذ کیتا اے جیہڑا اوہناں اللہ دتہ ہورال نوں 1984ء وچ چیتر دی 18 تاریخ

⁵ سائیں راٹھارے نال ملاقات

⁶ سائیں راٹھارے، وراٹھارے (سیالکوٹ: قلمی نسخہ کمپوزنگ، 2017ء)، 317۔

⁷ سائیں راٹھارے نال ملاقات، 11 اگست 2020ء، شام۔

⁸ انٹرویو باباجی قصور مند، مہمان اللہ دتہ۔

نوں حضرت امام علیؑ دے مزار دے نال نوگزی قبر دے لاگے دتاسی۔ ایس انٹرویو دی آڈیو اے وی سائیں رانجھا ہوراں کول پئی ہوئی اے۔ راقم نے ایہہ انٹرویو 11 اگست 2020ء نوں سائیں رفیق رانجھا ہوراں دے ڈیرے اُتے سُنیا۔

ایس انٹرویو وچ اوہناں اپنے ابا جی داناں وی دسیا اے۔ اوہ یاراں باراں سال دے سن جدوں اوہناں دی والدہ فوت ہو گیاں سن۔ واہو اچر بعد اوہناں دے والد ہوری وی چلانا کر گئے۔ باراں تیراں وگے بلی ہے سی پر اوہنوں چاچے تائے ای وائندے تے کھاندے سن۔ اوہناں کدی پچھا نہیں سی کیتا۔ چنگا کھاندے سن تے چنگا پاندے سن۔ پئے چو پڑکے تے کپڑے چھنڈ چھنڈ کے رکھدے سن۔ اوہ پنڈ دے اک بزرگ فضل ڈکانداری ہئی تے بہندے ہندے سن۔ تیل شیل کتوں نہ لبھناتے اوسے ڈکان دے پیپے وچوں لپ لینے تے پئے چو پڑ لینے۔ ایہتھے اوہناں ہس کے دسیا جے مینوں لوک جٹاں زمینداراں دابال سمجھدے ای نہیں سن۔ اوہناں جُھے نوں کدی مٹی نہیں سی لگن دتی۔ کجھ لوک تے اوہناں نوں مرسیاں دابال آکھ دیندے سن۔ اوہناں مجازی عشق دی لاگ لگن دی اپنی کہانی وی ایسے ڈکان توں شروع ہوئی دسی اے۔ اوہ دس دے نیں جے اک دن ڈکان اُتے میں بیٹھاساں جے اک ٹیاری آئی۔ اوہ ایڈی سوہنی لگی جے میرے دل وچ دھس گئی۔ پتہ نہیں کون سی پر میرا دل کدھ کے لے گئی۔ ایہہ گل دسدیاں ہوئیاں اوہناں اپنی عمر دسی اے جے ستر سال دی عمر وچ ایہہ کہانی سنائیاں مینوں شرم پئی آندی اے۔ فیر اوہناں دسیا جے میرا ویاہ کسے نہیں کروایا، بس اپنے آپ ای ہو گیا سی۔ سائیں رانجھا دس دے نیں جے اوہناں دے گھر ست پتر جے سن پر کیاں ہندیاں ای فوت ہو گئے بس کلی کلی دھی بچی سی۔ سائیں ہوراں اپنی نظم ”منشی دی چھلی“ وچ جیہڑے منشی دا ذکر کیتا اے اوہناں داناں منشی فضل حسین سی، اوہ سکول ماسٹر سن، اوہناں دی دتی ہوئی چھلی کھان نال بابا جی دے دل وچ علم تے تصوف دے بوہے کھلے۔ اوہناں داعر س 28 ستمبر نوں منایا جاندا اے۔

بابا قصور مند نوں لوک بابا سینگھادی کہندے سن۔ ’پرڑھی دے لوک جدوں کھوہ لو انا چاہندے سن، بڑا پریشان ہندے سن۔ کئی کئی تھال کوشش کرن توں بعد وی پانی نہیں سی ملدا۔ اوہ لوک بابا جی نوں سد کے پانی داپتہ کرواندے سن۔ بابا جی ایہہ کم مترے دن وچ ای کر دے سن۔ رقبہ وچ پھر دے، آسمان، سورج دیاں کرناں، ہوا، مٹی تے ہریاؤل داڈو نگھی نظر نال ویروا کر دے، کئی واری بھونیں نال کن لا کے سن دے تے آگے ودھ دے جان دے سن۔ آخر اوہ پانی والی تھال دس دیندے تے نال ای ایہہ وی دس دیندے جے پانی کنے ہتھ تھلے وے تے راہ وچ روکاں کتھے کتھے نیں۔ اک واری کسے نے پچھیا جے بابا جی تسیں پانی بارے کنج دس دے او؟ جو اب وچ اوہناں آکھیا جے مالک دی مرضی اے، میں جتھے نشان لاناں واں مالک او تھوں پانی کدھ دیندا اے تے میری عزت رہ جان دی اے۔ اک واری اوہناں نے کسے بندے نوں دسیا جے تیرے سارے رقبہ وچ پانی نہیں پر اک پاسے دو جے بندے دی پیلی وچ ہے وے۔ اوس بندے نے دو جے بندے نال گل کیتی تے اوہدے کولوں تھوڑی جی پیلی لے کے کھوہ کدھنا شروع کیتا۔ بابا جی نے دسیا جے وہاں فناں تے اک وڈا وٹا آوے گا۔ اوہنوں باہر کدھو گے تے پانی نکل آئے گا۔ لوک کاہلے پئے گئے۔ لوکاں آکے دسیا پئی وہاں فناں اُتے کوئی وٹا نہیں آیا۔ بابا جی نے فٹے نال منن دا آکھیا۔ ٹویا اے ساڈے اٹھاراں فٹ ہو یا سی۔ ڈیڑھ فٹ ہو رکھو تریا گیا تے اک وڈا وٹا سامنے آ گیا۔ بڑا ٹل مار کے اوہ وٹا باہر کدھیا گیا جہدے تھلیوں واقعی پانی نکل آیا۔ علاقے دے اک ترکھان نے اوس وٹے نوں گھر کے کھر اس دا پڑ بنایا جہدے اُتے بابا جی قصور مند داناں وی لکھیا ہو یا اے۔

⁹ ٹیلی فونک گل بات، چوہدری لیاقت علی وڑاچ، 13 اگست 2020ء۔

باباجی دا اک زمیندار گھرانے نال تعلق سی پر اوہناں دادل عاجزی، سادگی تے کسر نفسی نال بھریا ہو یا سی۔ اوہناں دی رسمی تعلیم تے نہ ہون دے برابر سی پر غیر رسمی تعلیم وچ ڈھیر آگے سن۔ اوہناں شیخ پور گجرات دے رہن والے غلام حیدر نقشبندی ہوراں کولوں روحانی فیض حاصل کیتا سی۔ سائیں محمد رفیق رانجھا اوہناں دی سجنائی تے عقیدت دادم بھر دے نیں۔ ایسے وجہ توں ایہناں نے قصور مند ہوراں دا کلام لہجہ لہجہ کے جوڑیا تے فیر اکتوبر 2017ء وچ بڑے چاء نال شائع کیتا۔ مواد اکٹھا کرن وچ ایہناں داکئی لوکاں نے ساتھ دتا جنھناں وچ محمد شریف لمبڑ دار دھید ووالی ڈسکہ، لالہ محمد اعظم بھانوی پنڈی، محمد صادق پُچپالے والے، محمد مالک و بابا سردار المعروف باباجی گنگھار ماڑی وڑاچھاں تے محمد شریف والی کے باٹھ والے شامل نیں۔ ایس جلد کتاب داسر ورق چار رنگاں وچ بنیا ہو یا اے جہدے اُتے باباجی قصور مند دی فوٹو لگی ہوئی اے تے نال تھوڑا جیہا تھلے کر کے کلی فوٹو محمد شریف نمبر دار دی اے جنھناں ساری زندگی باباجی داکلام سینے وچ سنبھال کے رکھیا تے دو جیاں تک اپڑایا۔ ایس کتاب دے مواد وچ اوہناں دا ڈھیر حصہ شامل اے۔ کتاب دے پچھلے سروق اُتے حافظ عثمان علی نوشاہی تے شہنام علی نوشاہی دی کلی کلی فوٹو لگی ہوئی اے جدوں کہ ایہناں دونوں فوٹوواں دے اُتے اک گروپ فوٹو اے جہدے وچ تن بندے نظر آرہے نیں۔ وچکار سائیں رانجھا حالان لائیاں والی سرکار، سچے پاسے عرفان احمد رانجھاتے کھپے پاسے علی عمران رانجھا کھلو تے ہوئے نیں۔ تنوں دیاں موڈیاں اُتے سندھی رتی وانگ ڈبیاں والی گودڑی سٹی ہوئی اے تے سراں اُتے وکھ وکھ رنگاں دے صافے نیں۔ مرتب نے 290 صفحیاں دی ایس کتاب دا اصل وارث چوہدری لیاقت علی وڑانج داما دتے وارث دربار باباجی قصور مند نوں قرار دتا اے تے دسیا اے جے ایہہ کتاب اوہناں دی اجازت نال چھاپی گئی اے۔ ایہتھے سوال پیدا ہند اے جے ایس توں پہلے ایسے ناں ”سچے موتی“ نال گجراتوں دوواری اک کتاب شائع ہو چکی اے۔ فیر ایہہ مشقت کرن داکیہ فائدہ۔ ایہہ سوال جدوں میں سائیں رانجھا ہوراں کول کیتا تے ایہناں دو جیاں کتاباں توں لاعلمی دا اظہار کیتا۔ ایہدے توں میں اندازہ لایا جے ایہناں نوں اوہناں دونوں ایڈیٹناں دا پتہ نہیں سی پر کچھ عجیب جیہا لگ دا اے۔ دربار دے اصل وارث نوں پہلیاں کتاباں دا پتہ نہ ہووے۔ میرے اصرار اُتے اوہناں دسیا جے ایس کتاب وچ پیش کیتا گیا مواد بڑی چھان پھنک تے مغز ماری توں بعد پیش کیتا گیا اے۔

کتاب دی پرنٹ لائن وچ نظر ثانی کرن والیاں داناں چوہدری نصر اللہ ہنجر لکھیا ہو یا اے جنھناں کتاب دی تقریظ وی لکھی اے۔ جیہڑی فہرست توں پہلے چار صفحیاں اُتے کھلری ہوئی اے۔ اصل مواد تے تن صفحیاں دا اے جدوں کہ چوتھے صفحے اُتے باباجی دا، تقریظ لکھن والے دا تے لکھوان والے (مرتب) داناں لکھیا ہو یا اے۔ ایس کتاب دے کمپوزر داناں اوہ ای اے جنھے ایہناں دی اپنی کتاب کمپوز کیتی سی البتہ ایہتھے دو جے کمپوزر داناں شہنام احمد نوشاہی لکھیا ہو یا اے جدوں کہ ایہدے پروف ریڈر عرفان احمد نوشاہی نیں۔ پہلے چھ صفحے بغیر نمبر توں نیں۔ تندھیر اک توں اُنتی صفحیاں تک کھلری ہوئی اے۔ ایہدے وچ رباعیاں، ڈیوڑی رباعیاں، بند، باراں ماہ، نظم، دامن، دوہڑے، مسدس تے مثنوی دی صنف وچ لکھیاں شیواں شامل نیں۔ وکھ وکھ موضوعاں اُتے تقریباً تن سو رباعیاں شامل نیں۔ ایس کتاب وچ باباجی قصور مند دا لکھیا ہو یا قصہ ارشد محمود چک سادہ، حسن تے عشق دے سوال جواب، قصہ سسی قصور مند، مرزا صاحبان تے آنصوئے دا حال اچھپے موضوع نیں جدوں کہ ایہدے وچ دریائے چناب دی تباہی، قصور مند دے باراں ماہ، منشی دی چھلی، بے نیاز دیاں بے نیازیاں، واقعہ معراج تے یہودی دا واقعہ تے مرغی چچیاں والی دا اک بچہ ورگے عنوان وی قائم کیتے گئے نیں۔

کتاب دا مڈھ تن حمد اں، چار نعتاں تے ستاراں منقبتاں توں بنھیا گیا اے۔ پہلی تے دو جی حمد تے پہلی نعت لمی نظم اے جدوں کہ باقی رباعیاں نیں۔ سائیں ہوراں تن رباعیاں وچ اپنے تھان ٹھکانے بارے دس پائی اے جنھناں وچوں پہلی رباعی پیش اے۔

پنجاب ضلع گجرات اے میراجلال پورجٹاں تھانہ بڑا پڑانا
ذات وڑانچ تے پند کسوی جتھے پایار اہنا اوہ خاص ٹھانہ
مان گمان تے شان نسیں کوئی ہے غریبی بانا وقت پٹانا
قصور مند احال میرے دا واقف اے آپ ربانا میں کٹوں سٹانا¹⁰

رباعی وچ ایہناں کجھ نویں تجربے وی کہیتے نیں۔ اُتلی رباعی نوں کتاب وچ ”رباعیات ڈیوڑی“ لکھیا ہو یا اے۔ ایہدے آخری لفظ نوں میں ڈیوڑی سمجھیا اے جتھوں غلط املا دی وجہ توں انج لکھ دتا گیا اے۔ ایس رباعی وچ تے کجھ باقی رباعیاں وچ رباعی دا اپنا معروف وزن تے پورا نسیں ہندا پر لکھن والے نے ایہنوں رباعی قرار دتا اے۔ سسی وچوں اک بند پیش اے جہدا عنوان ”سسی ماری صد فیاریا تائیں“ اے۔ ایہدے باراں مصرعیاں وچوں پنج مصرعے پیش نیں:

سسی ماری صد فیاریا تائیں مینوں ستری چھڈنہ جا پٹوں
من واسطہ واسطہ نام دا ای اک وار تے گھ وکھا پٹوں
گندی مندی میں سجدی نال تیرے لیارج نہ گلے لگا پٹوں
اُجڑ گئی آں اُجاڑیا ای چا مینوں لے گئے ٹھگ کے ہوت بلا پٹوں
دم دم اندر لکھاں غم ہوندے ایسے آئی ہاں لیکھ لکھا پٹوں¹¹
ایس کتاب وچوں پیش کیتیاں گئیاں رباعیاں وچ ایہہ رباعی وی شامل اے:
ت۔ تپدی پہاڑ دی تپش کولوں سینہ تپ کے وانگ تندور ہو یا
یار بنایا سی ہسنے کھیڈنے لئی اوہ تے گھ وکھا نوں وی مجبور ہو یا
شیشہ لیا سی یار دامنہ ویکھنے لئی اوہ ڈگ زمین تے چور ہو یا
کیہڑا کرے انصاف قصور مند اساڈے دوہاں توں کہدا قصور ہو یا¹²

باباجی قصور مند نے ”انصوئے داحال“ دے عنوان نال اک دامن لکھیا اے جہدے اٹھ بند نیں۔ اے تک ایس صنف وچ صرف اٹھائی لوکاں نے طبع آزمائی کیتی اے۔ اوہناں اٹھائیاں شاعراں دا ذکر و صاف لطیف ہو راں اپنی ترتیب دتی ہوئی کتاب ”دامن“ وچ کردتا اے جدوں کہ ایہہ دامن اوہناں وچ شامل نیں۔ پہلا بند پیش اے:
دلاڈر کے گناہ تھیں رب اگے توں اپنا آپ کھلار دامن

¹⁰ ساسی رانجھا، سچے موتی، کلام باباجی قصور مند (سیالکوٹ: ساسی محمد رفیق رانجھا، 2017ء)، 41۔

¹¹ ایضاً، 130۔

¹² ایضاً، 275۔

ہے اُمید کہ تیری آواز سن کے بخشش وچ آجائے بخشہنہار دامن
 اُہد انام غفور الرحیم مولا لے ہر اک گناہگار دامن
 جتھوں بھر بھر جھولیاں لئی جان دے تیرے وہندیاں ای طلبگار دامن
 اپنے فضل تے کرم دے نال مولا میرا بگڑیا لئیں سنوار دامن¹³

سائیں سردار تے باباجی قصور مند دا آپسی تعلق واہو اچھ دا سی۔ باباجی ہوراں جدوں کسے کولوں سائیں سردار ہوراں دے شعر سنے، اوہناں
 نوں ملن داشوق پیدا ہویدا۔ ایہہ خود اوہناں دے ڈیرے تے اپڑے تے اپنے ڈیرے اُتے ہون والے اک جلسے وچ شرکت دی دعوت دتی تے اپنا ناں
 پتہ دسیوں بناں پرت آئے۔ بابا سردار آئے تے اوہناں اپنی تقریر شعراں وچ کہیتی۔ مثنوی دی صنف وچ لکھے ہوئے ایہہ سٹھ شعر بڑے مزیدار تے
 محبت بھرے نہیں جنہاں وچ سائیں ہوراں باباجی دی پہلی ملاقات دی کہانی لکھی اے تے باباجی بارے اپنے خیال پیش کیتے نیں۔ کتاب وچ سائیں
 سردار دی باباجی بارے لکھی اک ہور چوداں شعراں دی نظم وی شامل اے۔ اوہناں نے محمد شریف والی باٹھ والیاں دی فرمائش اُتے دو رباعیاں وی
 ایس حوالے نال لکھیاں سن جنہاں وچوں اک پیش اے:

اندر زندگی میل ملاپ والا ویلا یاد مینوں خدمت گاریاں دا

وجہ آؤن دا صرف سی دلی چہکاکلاں تیریاں مٹھیاں پیاریاں دا

پیراں بھارتوں سامنے بیٹھ کے تے نافہ کھول دا سیں خوشبو داریاں دا

اوہ حُسن سردار نہ نظر آوے زخم رُڑک دا ہجر کٹاریاں دا¹⁴

سائیں سردار ہوراں باباجی قصور دا حلیہ اک تھاں لکھیا اے:

اُچالٹاں قدم دداسوہنے نین پیارے وانگ گلاب لبّاں تے لالی لال سوہے رخسارے

تتیاں دوہاں کنال اندر سوہنا حسن پیارا تاب چہرے دی جھلی نہ جائے سورج دا چکارا

دل آکھے ایہہ بندہ کتھوں آیاروپ فرشتہ اِنج چاپے جیوں اندر اُس دے عشق فقر دارشتہ¹⁵

سن کے کلام اوہدے نوں دل میراوی ڈر یا نالے اپنی کم علمی تے میں چاہو کا بھریا

کول گئے دا قدر نہ پایا کی میری دانائی اس آن پڑھ نے علم میرے دی چنگی دھوڑاؤ ڈائی

توں آن پڑھ تے میں ہاں پڑھیا تیرا علم الدُنی جسکے دار ہے سالن تیرا تے میری خالی کُنی

اوس دن توں موت اوہدی تک رہیا میرا اور تاراہر مہینے درشن میلہ لیناں سخن نظارہ¹⁶

¹³ ایضاً، 271۔

¹⁴ ایضاً، 285۔

¹⁵ ایضاً، 282۔

¹⁶ ایضاً، 283۔

سائیں سردار ہوراں باباجی دی گھر والی رابعہ بی بی تے دھی زبیدہ بیگم دے ناں دے سے نہیں تے دسیا اے جے دونوں وی فوت ہو چکیاں نہیں جدوں کہ جو انی لیاقت علی سال بعد آندے نہیں تے نذر نیاز پکا کے ختم دواندے نہیں۔ سائیں ہوراں ایہہ وی دسیا اے جے کسوکی دی چپال وچ شعر و شاعری دیاں محفلاں جم دیاں سن تے سائیں ہوری باباجی دے سامنے بہہ کے اپنے درداں دے احوال بیان کر دے سن۔ فیر اوہناں دسیا اے جے اوہناں دا کوئی قلمی نسخہ کتابی صورت وچ کتے موجود نہیں۔ اوہناں باباجی نوں بھائی آکھیا اے تے دسیا اے جے اوہ آپ تے آن پڑھ سن، لکھ نہیں سن سکدے پر دوسرے لوک اوہناں کو لوں لکھو لکھو اے لے جان دے سن تے سچے موتیاں نوں گھٹے وچ زلا چھڈ دے سن۔ اوہ دس دے نہیں جے گویئے لوکاں دا اوہ اسریا ہو یا اے جیہڑے اوہناں دا کلام سنا کے روپے رول دے نہیں۔ اوہ کہندے نہیں جے اوہناں نوں باباجی دا کوئی دریغ نہیں اوہ بس اپنا کم چلان دے نہیں۔ آخر اُتے ایہناں دسیا اے جے دالی کے بھاٹھاں والے بھائی محمد شریف نے اوہناں دے کلام نوں اکٹھا کرن دا بیڑا اٹھایا اے اللہ اوہدے دل دی پوری فرمائے۔ باباجی قصور مند ہوراں نے کئی تھاواں تے اپنے دور دیاں حالات اُتے چائن وی پایا اے۔ اوہناں اک تھاں تے پاک فوج دے اک لکھ جوان قید ہون دا دسیا اے تے اگے چل کے تبصرہ وی کیتا اے۔ اوہ جزل نیازی نوں مخاطب کر کے کہندے نہیں جے توں ہتھیار سٹن دی بجائے مرجاند اتے چنگا سی۔ اوہناں لکھیا اے:

مہن لکھاں جو اب خراب حالت ساڈا قیدی جے لکھ جو ان ہو یا

رکھیو جو صلہ گھر وؤ دیس دیو تہاڈے غم وچ دیس حیران ہو یا

ہور تے کسے دا گیا کجھ وی نہیں پنجاہ دا ای سارا نقصان ہو یا¹⁷

اک تھاں شاعر نے پنجاہ دی گل کیتی اے تے اوس دکھ دا اظہار اِنج کیتا اے جہدے وچوں پنجاہ 1971 وچ گذریا سی:

آوندی اے پنجاہ نوں ہوش نہیں ایہہ پنجاہ دا ای سارا نقصان ہو یا

سندھی سردی بلوچی نہیں کھان والے کمان اُتے وی پنجاہی کسان ہو یا

جزل نیازی تے وی دل نہیں رہیار اضی کاہنوں فوجاں اُتے حکمران ہو یا¹⁸

ایس گل نوں قصور مند ہوراں اگے وی ٹوریا اے۔ ہورے اوہناں نوں کنا کو غصہ غم تے دکھ سی جے نوے ہزار توں ودھ جو ان قیدی کروان والی ذلت پاکستانیاں دے حصے وچ آئی۔ اوہ لکھدے نہیں:

نشان حیدری لئے نے کنیاں مر کے بُز دلی دا اُس نوں انعام ہو یا

انج کل رہے سرکار اعلان کردی ریڈیو وچ وی پیا اعلان ہو یا

سُن سُن کے گلاں چوٹھیاں سرکار دیاں قصور مند وی بند زبان ہو یا¹⁹

¹⁷ ایضاً، 274۔

¹⁸ ایضاً۔

¹⁹ ایضاً، 274۔

شاعر نے اپنے فن تے فقر دے حوالے نال اک تھان عاجزی دا اظہار وی کیتا اے تے نال ای دعاوی منگی اے۔ اپنا تخلص، گناہ، دوزخ تے گنہگار نوں
شاعر نے بڑے نولکے ڈھنگ نال ورتیا اے۔ کتاب دی آخری رباعی پیش اے جہدے وچ شاعر دی آخری اچھا کھل کے سامنے آجاندی اے:
تیرے بوہے تے آگیاں یا مولا بُن دس میں کیڑی دعا منگاں
نہ کجھ آوندانہ کجھ جاوندانہ اے اگے چھپے لفظ کر کے پیامگاں
بھید دل دے سارے معلوم تینوں کر قبول جیہڑے وی داہ منگاں
قصور مند تے اک گنہگار بندہ پیدا دوزخاں کولوں پناہ منگاں²⁰

☆☆☆